

УДК 323.2(477.62-2=14) "1917"(045)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ГРЕЦЬКИХ СЕЛАХ МАРІУПОЛЬСЬКОГО ПОВІТУ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

ВОЛОДИМИР РОМАНЦОВ,

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету*

У статті аналізуються суспільно-політичні процеси в грецьких селах Північного Приазов'я, які відбувалися в УНР доби Центральної Ради. Розглядаються проблеми політичної боротьби серед селян-греків на рубежі 1917-1918 рр. Висвітлюються питання національно-культурного відродження, проблеми аграрних відносин у грецькій сільській спільноті.

Ключові слова: суспільно-політичні процеси, грецькі села Північного Приазов'я, Українська національно-демократична революція, Українська Народна Республіка, Маріупольська спілка грецького народу, більшовицький вплив, ради.

Постановка проблеми. Грецька сільська громада Північного Приазов'я в першій чверті XIX ст. була однією з найбільш чисельних та впливових серед політичного населення краю. Аналіз проблеми щодо розвитку суспільно-політичних процесів у грецьких селах доби Української Народної Республіки становить значний науковий інтерес, оскільки дозволяє розкрити особливості революційних процесів у цьому дуже своєрідному з етнічної та соціальної точки зору регіоні України. Це допоможе глибше пізнати сутність української національно-демократичної революції.

Огляд досліджень і публікацій. Розвиток суспільно-політичних процесів у грецьких селах Маріупольського повіту висвітлений в історичній літературі вкрай недостатньо, фрагментарно. Узагальнююча праця сучасних істориків "Україна: політична історія. XX - початок XXI ст." дає розуміння того, як формувалася національна та аграрна політика УЦР [20]. Місце греків Маріупольського повіту в революційних подіях в Україні певною мірою висвітлювали в різні історіографічні періоди С. Ялі [24], Н. Терентьєва [18], Л. Якубова [23], автори колективної праці "Греки на українських теренах" [6], автори навчального посібника "Греки в Україні" [17]. Спроби вирішення аграрної проблеми в Донбасі за часів УЦР висвітлювалися в статті А. Даценко [7]. Деякі аспекти теми відображені в історії міст і сіл УРСР [10; 11], у працях краєзнавців популярного характеру [1; 2; 4; 9; 21].

Метою статті є аналіз суперечностей у розвитку суспільно-політичних процесів, які мали місце в грецьких селах Північного Приазов'я в умовах української національно-демократичної революції наприкінці 1917 - на початку 1918 рр.

Виклад основного матеріалу. Після повалення Тимчасового уряду, наприкінці жовтня 1917 р. Українська Центральна Рада (УЦР) прийняла рішення поширити владу Генерального секретаріату на всю територію України, у тому числі на Катеринославську та інші

південні та східні губернії країни [20, с. 269]. Це підтвердив III Універсал УЦР, який проголосив утворення Української Народної Республіки. У цьому політико-правовому акті наголошувалося, що український народ, який "довгі літа боровшися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей на Україні суціль" [19, с. 400].

III Універсал декларував, що "на території Української Народної Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значення ... касуються ..., що землі ті є власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу" [15, с. 449].

У деяких грецьких селах з'явилися представники українського уряду. У селі Чермалик українську владу представляв призначений з Нової Карані прапорщик Курчачі [21, с. 85].

Вплив УЦР на селянські маси, у тому числі на грецьких селян Маріупольського повіту, загалом був слабкий через відсутність місцевих органів влади, на які спиралася б українська влада, через прикрі прорахунки її керівництва в надзвичайно болючому для селянства земельному питанні. Рішення УЦР були запізнілими, недостатньо враховували селянські інтереси [7, с. 129-136]. Це підірвало політичні позиції УНР серед грецьких селян.

Восени 1917 р. шалька політичних терезів хитнула в бік більшовиків, які активно діяли, уміло використали наростання суспільного невдоволення млявістю демократичних інституцій у вирішенні злободенних соціально-економічних проблем.

На початку жовтня 1917 р. Катеринославська губернска конференція більшовиків поставила питання про озброєння робітників [3, с. 253]. У контексті політичної лінії більшовицької партії це відверто свідчило про її наміри силою захопити владу. У Маріуполі 12 жовтня на першому засіданні очолюваної більшовиком

В. Варгановим міської ради робітничих та солдатських депутатів було прийнято резолюцію більшовицької фракції про перехід усієї влади до рук рад [2, с. 135]. Це не призвело одразу до встановлення більшовицької диктатури, але означало певний крок у тому напрямку.

Більшовицький жовтневий переворот 1917 р. у Петрограді різко змінив суспільно-політичну ситуацію в Росії, на теренах України та в Північному Приазов'ї зокрема. Прийняті на другому Всеросійському з'їзді рад декрети "Про землю", "Про мир" сприяли посиленню впливу більшовиків серед селян. З іншого боку, у суспільстві через силові дії більшовиків різко посилювалася конфронтація, яка все більше набувала збройного характеру.

Це повною мірою виявили події, пов'язані зі спробою створення в Приазов'ї національного грецького об'єднання. 10 листопада 1917 р. у Маріуполі були проведені збори представників волосних грецьких спільнот, які започаткували створення Маріупольської спілки грецького народу. Її очолив авторитетний грецький діяч Ілля Якович Пічахчі [16, с. 35]. Провідну роль у формуванні Маріупольської спілки відігравали ліберальні кола грецької інтелігенції та заможні селяни-греки. Об'єднання маріупольських греків повинно було, на думку його організаторів, у складних існуючих політичних умовах захищати національні інтереси грецької громади.

У зв'язку зі створенням Маріупольської спілки грецького народу Генеральний секретаріат надіслав із Києва вітальну телеграму раді цієї спілки, підкресливши, що Українська Центральна Рада забезпечує "за всіма народами вільної України право на національно-територіальну автономію" [5, с. 167].

Виявом зростання національної свідомості греків було висунення національного списку кандидатів до Установчих зборів за № 13. Але на виборах до Російських Установчих зборів кандидати цього списку не отримали достатньої підтримки [24, с. 35]. У виборах до Українських Установчих зборів греки самостійним списком взагалі не брали участі [23, с. 62].

Важливу роль у формуванні Маріупольської спілки грецького народу відіграв з'їзд представників грецького народу Маріуполя та маріупольського повіту, який проходив 2 грудня 1917 р. Серед 43 делегатів з'їзду більшість становили представники грецької сільської спільноти - від рад селянських депутатів, волосних земств, сільських сходів [23, с. 60]. Маріупольська спілка еллінів, заснована на демократичних засадах, визнала себе автономним відділом Загальноросійської спілки еллінів, а з іншого боку, висловилася на користь Української Центральної Ради [22, с. 511].

На з'їзді представники грецької громади підняли питання про створення на Маріупольщині грецьких національних військових частин. У відповідь на цю пропозицію в 24-му українському запасному полку, який дислокувався в Маріуполі, почалося формування окремих грецьких сотень. За сприяння підприємця Балджи передбачалося створити грецьку дивізію.

Керівництво Маріупольської спілки грецького народу приділяло велику увагу питанню щодо задоволення релігійних потреб грецької спільноти. Воно досягло домовленості з Катеринославським архієреєм про призначення до грецьких сіл священників-греків [6, с. 84].

Подальші події виявили соціальний та політичний розкол серед грецької спільноти Маріупольського по-

віту. У Маріупольській спілці грецького народу переважали ліберальні кола, а в грецькій сільській громаді посилювалися радикальні революційні настрої. Їх носіями здебільшого були солдати, які поверталися з фронту. За цих умов з'їзд представників грецького народу не отримав необхідної підтримки серед грецької громади й був розігнаний більшовицькими збройними формуваннями [23, с. 61].

У грецьких селах Маріупольського повіту наростає суспільне протистояння. З особливою силою більшовицький вплив виявився в с. Старий Керменчик. У ньому було встановлено радянську владу раніше, ніж в інших грецьких населених пунктах Північного Приазов'я [10, с. 199]. У листопаді 1917 р., на протидію повітовій раді селянських депутатів, там було створено військово-революційний комітет, який очолив В. Тохтамиш. Серед активістів ревкому були В. Авраїмов, Г. Мавроді, Х. Мавроді, А. Чельмекчі. Комітет створив земельну комісію для наділення землею бідноти. Заможних селян обклали додатковим річним збором за володіння млинами, крамницями [11, с. 206]. У деяких грецьких селах більшовики влаштували сходки селян із пропозиціями створювати ради селянських депутатів. У Великому Янісолі за це агітували фронтовики П. Халабузар, агроном П. Янатьєв [11, с. 195].

Наприкінці листопада 1917 р. на сільських зборах у Старій Карані була прийнята більшовицька резолюція [11, с. 805]. Активну більшовицьку агітацію проводили колишні солдати-фронтовики Ю. Шаповалов, Ф. Сагіров, К. Хорхулу зі Старогнатівки [11, с. 813]. Більшовицький ревком було створено у Старій Ласпі. Його очолив Л. Комаралі [11, с. 823]. У листопаді 1917 р. під більшовицьким впливом радянську владу було проголошено в Старомлинівці, а в грудні - у селах Анадоль та Старий Крим [23, с. 57]. У грудні 1917 р. за розпорядженням центрального бюро ВРК Донбасу червоногвардійські загони зайняли Волноваху й установили контроль над залізничною станцією [11, с. 225]. У грудні 1917 р. у Керменчику під захистом місцевих більшовиків зібралися делегати від ряду волостей Маріупольщини й прийняли рішення про передачу влади селянським радам [23, с. 56].

Більшовики діяли активно, і їхній вплив у цей час зростає. Skorиставшись масовою підтримкою робітників Маріупольських заводів, вони наприкінці грудня завдали поразки розташованому у місті загонам Української Центральної Ради і проголосили в цьому регіоні радянську владу. Хоча, на думку сучасних маріупольських краєзнавців, навіть після цих подій у Маріуполі зберігалася деякий час двовладдя [2, с. 135-136].

Перемога більшовиків у Маріуполі вплинула на ситуацію в грецьких селах усього повіту. У січні 1918 р. були створені пробільшовицькі селянські ради в селах Мангуш, Старогнатівка, Багатир, Комар, Константинополь, Сартана, Чермалик, Бешеве та Стара Карань [11, с. 665, 776, 805, 813; 23, с. 57]. У Мангуші раду селянських та солдатських депутатів очолив сільський учитель Ю. Алакозов. Рада конфіскувала в заможних селян землю та сільськогосподарський інвентар і поділила між наймитами та бідняками [11, с. 665]. У Великому Янісолі було створено ревком. Місцеві бідняки домагалися перерозподілу землі та майна заможних селян [10, с. 191]. У січні 1918 р. відбувся ініційований більшовиками Катеринославський губернський з'їзд рад селянських депутатів, у ро-

боті якого брали участь деякі представники грецьких сіл Маріупольщини, зокрема Л. Тума зі Старогнатівки [11, с. 813; 23, с. 57].

На початку 1918 р. у Маріуполі різко погіршилося продовольче становище, посилилася загроза голоду. У цих умовах політика більшовиків у Приазов'ї набула характеру надзвичайних, примусових заходів. 26 лютого 1918 р. було призначено комісара продовольства м. Маріуполя та повіту. 10 березня (за новим стилем) маріупольська газета "Революционное слово" опублікувала Оголошення № 1 та Обов'язкову постанову комісара з продовольчих справ Я. Зайцева, який закликав "братів селян" "віддати всі свої надлишки зернового хліба на рахунок даних ... продовольчою управою нарядів" [12, с. 2]. Була заборонена приватна торгівля продовольчими товарами, заборонявся вивіз сільськогосподарської продукції за межі Маріупольського повіту [13, с. 2].

19 березня 1918 р. "Революционное слово" опублікувало постанову Маріупольської повітової ради робітничих та селянських депутатів про землю. У цій постанові говорилось, що "всі землі Маріупольського повіту переходять у земельний фонд повіту та поступають у зрівняльне користування трудового народу" [14, с. 2]. Пропонувалося негайно передати всю землю народу, відмінити власність на сільськогосподарські угіддя, заборонити використання найманої праці в сільському господарстві [Там само].

У цих умовах на Маріупольщині навесні 1918 р. під впливом більшовицьких ідей почали створювати сільськогосподарські комуні. Одну з перших комун утворили бідняцькі сім'ї Волонтерівки та Новоселівки, серед яких були й греки [2, с. 137].

27 березня 1918 р. у селі Урзуф почалося відвантаження 51 тис. пудів зерна для населення Маріуполя [4, с. 81]. Очевидно, це зерно було реквізоване у місцевих заможних селян.

Грецькі селяни реагували на ці рішення неоднозначно. Загалом наростала суспільна напруженість. Про це свідчить сутичка, яка сталася на початку березня 1918 р. у Сартані. Тут кінний загін червоногвардійців вимагав фураж для коней, але був побитий місцевими селянами. Врятувало червоногвардійців від повного знищення лише втручання сільської бідноти [18, с. 265].

Дії більшовицької влади, реквізиції продовольства загострили протистояння серед селянства. До того ж у березні - квітні 1918 р. різко змінилася загальна політична ситуація в Україні. Після укладення Брестського мирного договору між УНР та країнами Четвертого союзу (26 січня 1918 р.) німецькі та австро-угорські війська разом із загонами військ УНР на початку лютого повели на українських землях наступ проти більшовиків. 3 квітня в результаті боїв із більшовицькими загонами до Катеринослава вступили підрозділи "вільного козацтва" під командуванням Г. Горобця та австро-угорські війська [3, с. 282]. Це створило передумови для їх подальшого просування в Північне Приазов'я, де суспільно-політична ситуація в цей період суттєво дестабілізувалася.

На початку квітня 1918 р. у Маріуполі розгорілася друга після грудня 1917 р. гостра політична криза, яка вилпилася в збройне протистояння. 8-9 квітня за участю солдатів-фронтовиків та грецьких легіонерів у місті стався переворот. На думку Л. Якубової, він мав анти-

більшовицьку спрямованість [23, с. 62]. За твердженням співробітниці Маріупольського краєзнавчого музею Т. Булі, криза була спровокована диктаторською схильністю голови Маріупольської ради, військового комісара, начальника штабу Червоної армії В. Варганова, якого почали звинувачувати в узурпації влади. Отже, дослідниця заперечує антибільшовицький характер перевороту, вважаючи, що він був спрямований лише проти В. Варганова та його помічників. Унаслідок збройного повстання колишнього голову Маріупольської ради та очолюваних ним червоногвардійців було вигнано з міста. Після цього влада зосередилася в руках Тимчасового виконавчого комітету, який представляв різні соціалістичні партії, робітничі, військові та громадські організації Маріуполя [2, с. 140]. Маріупольські події мали вплив на весь повіт, у тому числі на грецькі села.

Але незабаром відбулася нова зміна влади. Протягом квітня 1918 р. увесь регіон Північного Приазов'я був окупований австро-угорськими військами, які завдали поразки більшовицьким загонам. 20 квітня австро-угорські частини зайняли Маріуполь [11, с. 63]. Спираючись на іноземну військову підтримку, УЦР намагалася утвердити свою владу в Україні.

У Катеринославі в цей час діяла губерньська революційна рада як місцевий орган влади УНР. Наприкінці квітня 1918 р. вона направила в повітові установи Катеринославської губернії, у тому числі й у Маріупольський повіт, ряд розпоряджень, які повинні були зміцнити в цьому краї політичні та економічні позиції української влади.

Своїм розпорядженням від 16 квітня 1918 р. Катеринославська губерньська революційна рада вимагала рішучо припиняти будь-які порушення земельного закону, суворо карати осіб, які "підштовхують селян утримуватися від обробки полів" [8, арк. 11].

У зв'язку з тим, що прийнятий у січні 1918 р. земельний закон, один із основних правових актів країни, не був відомий широким селянським масам, рекомендувалося "негайно видрукувати земельний закон в кількості на волость не менш як 1000 примірників, поширити його між людністю, прочитати його на всіх сільських громадських зборах". Усім місцевим органам влади під загрозою покарання було наказано "приступити негайно до енергійної творчої планомірної праці по обслуговуванню потреб працюючого люду" [Там само, арк. 14].

Для реалізації земельного закону в Маріупольському повіті було створено районні земельні комітети. Деякі з них з'явилися в грецьких селах (Стильський, Каранський, Мангуський земельні комітети) [Там само, арк. 152]. На них було покладено здійснення урядової політики УНР у земельному питанні.

Але, за іронією історичної долі, ці та інші розпорядження були надіслані в той час, коли "стрілка годинника" Української Народної Республіки доби Центральної Ради зупинилася. 29 квітня 1918 р., коли в Маріуполі були отримані останні з урядових документів (пояснення Міністерства земельних справ до розділу 3 статті 33 Земельного закону від 18 січня 1918 р., Постанова Міністерства внутрішніх справ про українізацію) [Там само, арк. 21, 22], у Києві стався державний переворот, унаслідок якого до влади прийшов гетьман П. Скоропадський і на зміну УНР було проголошено Українську Державу з гетьманським правлінням.

Висновки

Суспільно-політична ситуація в грецьких селах Північного Приазов'я під владою Української Народної Республіки доби Центральної Ради розвивалася стрімко, дуже суперечливо, була мінливою. За умов різкого загострення соціально-економічних та політичних суперечностей, серед грецької громади Мариупольського повіту посилювалося суспільне протистояння. УНР, яка діяла досить мляво й не вирішувала нагальних економічних проблем, утрачала вплив своїх владних інституцій серед селянських мас. З іншого боку, активізація радикальних більшовизованих діячів спричинила протидію ліберальних кіл. Кожна нова влада швидко розчаровувала своєю політикою сільське населення. Серед нього наростала соціальна апатія, недовіра до будь-якого державного устрою взагалі, що неминуче вело до посилення впливу анархістської ідеології. Це повною мірою виявилось в наступний період поширенням масового селянського повстанського руху. У перспективі необхідно глибше дослідити вплив різних політичних сил того часу на різні верстви грецького сільського населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анимица Е. Г. Малоянисоль: история, события, судьбы (1780 - 2010) / Е. Г. Анимица, Л. Г. Антонова. - Екатеринбург : Уральский государственный экономический университет, 2010. - 220 с.
2. Божко Р. П. Мариуполь и его окрестности: взгляд из XXI века / Р. П. Божко, Т. Ю. Були, Н. Н. Гашененко. - Мариуполь : Рената, 2006. - 355 с.
3. Верстюк В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодні: Хронологічний довідник / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев. - [вид. 2-е, допов., доопр.]. - К. : Наук. думка, 2005. - 718 с.
4. Весь Мариуполь. - Мариуполь : РА Витязь, 2003. - 384 с.
5. Вітальна телеграма Генерального секретарства з національних справ Української Народної Республіки раді Мариупольського союзу грецького народу // Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / [М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь]. - К. : Либідь, 2000. - С. 167.
6. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти / [М. Дмитрієнко, В. Литвин, В. Томазов, Л. Яковлева, О. Ясь]. - К. : Либідь, 2000. - 488 с.
7. Даценко А. С. Аграрна політика Центральної Ради і селян-

ства Донбасу / А. С. Даценко // Нові сторінки історії Донбасу : зб. ст. - Донецьк : ДонНУ, 2005. - Кн. 11. - С. 129-136.

8. Державний архів Донецької області (ДАДО). - Ф. 110. - О. 1. - Спр. 136.
9. Душка В. Село над Кальмиусом: Очерки истории села Старая Ласпа / В. Душка. - Донецк : ИД Кальмиус, 2005. - Кн. 1. - 237 с.
10. История городов и сел УССР : в 26 тт. - Донецкая область. - К. : Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1976. - 811 с.
11. Історія міст і сіл УРСР : у 26 тт. - Донецька область. - К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1970. - 992 с.
12. Объявление № 1 Комиссара по делам продовольствия г. Мариуполя и уезда // Революционное слово. Орган Мариупольского совета Рабочих и крестьянских депутатов. - 10 марта (25 февраля) 1918. - С. 2.
13. Обязательное постановление Комиссара по продовольствию № 2 // Революционное слово. - 1918. - 10 марта (25 февраля). - С. 2.
14. Постановление о земле // Революционное слово. - 1918. - 19 марта. - С. 2.
15. Роз'яснення генерального секретаріату з земельного питання, викладеного в Третьому Універсалі // Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2-х тт. - К., 1996. - Т. 1. - С. 449.
16. Совет Мариупольского Союза Греческого народа // Мариупольское слово. - 1917. - 2 декабря. - С. 1.
17. Терентьева Н. Греки в Україні: історія та сучасність / Н. Терентьева, К. Балабанов. - К. : Аквілон-Плюс, 2008. - Ч. II. - С. 75-76.
18. Терентьева Н. А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII-XX вв.) / Н. А. Терентьева. - К. : Аквілон-Пресс, 1999. - 352 с.
19. Третій Універсал Української Центральної Ради // Українська Центральна Рада: документи і матеріали : у 2-х тт. - К., 1996. - Т. 1.
20. Україна: політична історія. XX - початок XXI ст. / [редрада : В. М. Литвин та ін.]. - К. : Парламентське вид-во, 2007. - 1028 с.
21. Хасхачих В. И. История села Чермалык / В. И. Хасхачих. - [изд. 3-е]. - Мариуполь : ОАО ММК им. Ильича, 2004. - 244 с.
22. Якубова Л. Д. Мариупольська спілка еллінів / Л. Д. Якубова // Енциклопедія історії України. - К. : Наук. думка, 2009. - Т. 6. - С. 511.
23. Якубова Л. Д. Мариупольські греки (етнічна історія): 1778 р. - поч. 30-х р. XX ст. / Л. Д. Якубова. - К., 1999. - 331 с.
24. Ялі С. Греки в Україні / С. Ялі. - Харків, 1931. - С. 27-32.

V. Romantsov

SOCIO-POLITICAL PROCESSES IN GREEK VILLAGES OF MARIUPOL REGION OF PEOPLE'S REPUBLIC OF UKRAINE AT THE PERIOD CENTRAL RADA

The article deals with the socio-political processes in Greek villages of Northern Azov region that happened in UNR at the period of Central Rada. The author identifies the problem of political struggle which took place among Greek-peasants at the boundary of 1917-1918. The questions of national cultural revival, the problems of agrarian relations in Greek villages community are highlighted.

Key words: socio-political processes, Greek villages of Northern Azov region, People's Republic of Ukraine, soviets.

© В. Романцов

Надійшла до редакції 05.01.2011